

Славчо КОВИЛОСКИ

ПЕКОЛНИОТ СЕГМЕНТ НА СТРАШНИОТ СУД ВО ЦРКВАТА Св. НИКОЛА ВО ВРАНЧЕ, ПРИЛЕПСКО

Клучни зборови: Вранче, црква Св. Никола, Страшен суд, пеколен сегмент на Страшниот суд, Петре Дебранец, XIX век

Апстракт: Во црквата Св. Никола во селото Вранче, Прилепско, се наоѓа композиција на пеколниот сегмент на Страшниот суд. Композицијата се протега на јужниот и на северниот ѕид. Циклусот е дело на мијачкиот градител и зограф Петре Дебранец (Дебрели) и на неговиот син Глигур Дебранин, изработен во 1875 година. Иако црквата била реставрирана во 1926 година од Милан М. Дукиќ од мијачкото село Осој, при што биле опфатени повеќе фрески, циклусот на пеколниот сегмент на Страшниот суд не бил обновен, поради што денес композицијата се наоѓа во лоша состојба бидејќи претрпела повеќе оштетувања од влага.

Композицијата на Страшниот суд, која се наоѓа во црквата Св. Никола во прилепското село Вранче, е изработена од мијачките градители и зографи, таткото и синот Петре Дебранец (Дебрели) и Глигур Дебранин од селото Тресонче. Според написот над главната врата од западната страна, црквата била осветена во 1874 година, а живописана во 1875 година, за време на егзархот Антим. При самиот влез од јужната страна, над кој се наоѓа претставата на Св. Никола, од внатрешната страна во самата црква се наоѓа белешка од градителот на објектот. Оттука ја црпиме информацијата дека „Во слава на светиот едносуштен живототворец и неразделната Троица, Оца и Сина и Светога Духа, со помош Божја се согради божествениот храм Свети Никола“ во 1874 година „во време на првиот патријарх г. г. Антим“. Подоку се наведени имињата на јерејот папа Ристе и клисарот Тоше, како и црковните настојници кои на број се единаесет: Апизако, Најдо Гајда, Јосиф, Најдо Костадинов, Стојан, Боте, Мирче, Богдан, Иван, Петко, Тале „и сите селани вранчани“ кои се потрудиле во зидањето и со трошоците да се изгради храмот. Најодоздола се

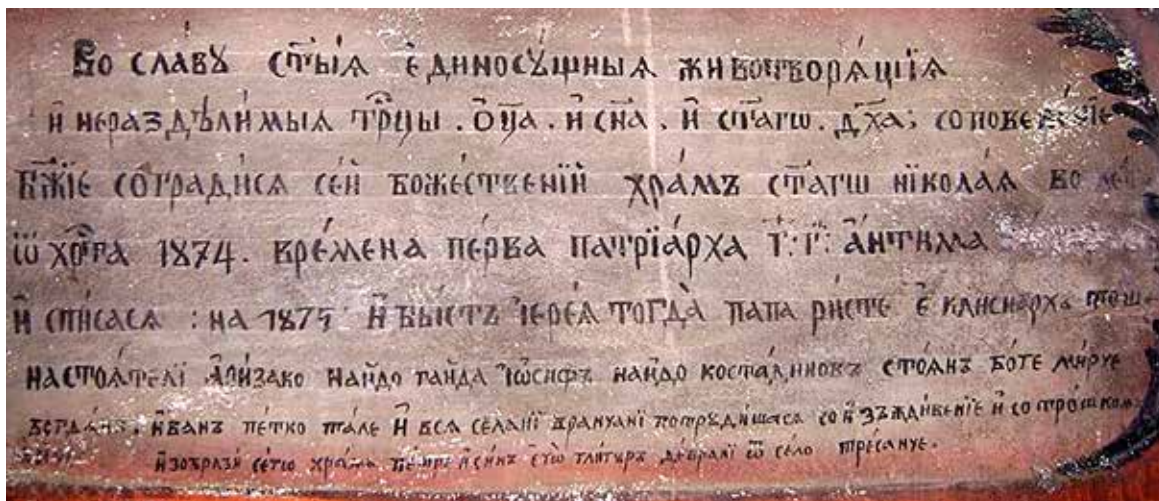

1. Црквата Св. Никола во Вранче

потпишал и градителот Петре Дебранец (Дебрели), кој ја живописал црквата. Подоку, таа била реставрирана во 1926 година од Милан М. Дукиќ од мијачкото село Осој, при што биле опфатени повеќе фрески, но циклусот на Страшниот суд не бил обновен, поради што денес композицијата се наоѓа во лоша состојба бидејќи претрпела повеќе оштетувања од влага.¹

Во краткиот опис на црквата уште ќе наведеме дека станува збор за еднокорабна градба, со петстрана апсида однадвор и галерија на кат на западната страна. На западната страна е дограден трем над кој се издига камбанарија. Вкупната должина на црквата изнесува 17,20 метри, ширина 7,65 метри, со два влезе (според именувањето на селаните „голем“ и „мал“) кои се плитко вкопани во земја, во длабочина од околу триесетина до четириесет сантиметри. Над нартексот, односно над Големата врата на западната страна се наоѓа галерија на кат. Таа е изработена од дрво и до неа

¹ С. Ковилоски, Црквата Св. Никола во село Вранче, Прилепско, *Патримониум*, 2018, бр.16, 397-409.

2. Напис на внатрешниот ѕид над вратата од јужната страна

се стигнува преку дрвени скали со ограда. Горе на катот има дрвена ограда на која се забележуваат ромбоидни прозорчиња. Тука, од првобитниот живопис се зачувани и два циклуса во кои е дадена композицијата на Страшниот суд, каде што особено е забележливо присуството на пеколниот сегмент. На деисисот е посветено многу мало внимание. Поради лошата состојба на фреските во целата црква, претставата на Христос со ангелите скоро целосно е избледена и уништена.

Првиот циклус на пеколниот сегмент на Страшниот суд се наоѓа на јужниот страничен ѕид, близу нартексот. На него се дадени четири претстави за тоа што ги чека грешниците кога ќе го напуштат земскиот свет. Вториот циклус се наоѓа спроти првиот, односно на северниот страничен ѕид, со пет претстави. Во двата циклуса доминира портокалово-црвената боја која го означува вечниот оган на пеколот. Меѓу нив постои и извесна разлика. Имено, циклусот на јужниот ѕид е малку посветол, а пламените јазици на огнот се прикажани само со еден или два потега на четката. Тие пламени јазици се доста потенки во однос на приказите од северниот ѕид, каде што огнот е прикажан поекспресивно и пожестоко. Ваквата разлика укажува на тоа дека циклусите се работени истовремено, но од двајца различни мајстори. Бидејќи живописот го работеле таткото и синот Петре Дебранецот и Глигур, претпоставката дека тие двајца ги работеле и овие два циклуса поединечно, се наметнува како сосема логична.

Во времето на сликањето, а особено денес кога фрескоживописот во црквата е речиси уништен, пеколниот сегмент доаѓа до израз. Забележителна е редуција на претставите на Рајот и Деисисот. Со намалувањето на сотериолошката димензија се акцентира другиот аспект од композицијата: експлицитно се визуелизира Пеколот, а со тоа посебно се нагласува морализаторско-дидактичката димензија на композицијата. Позициониран

на место каде што фрекфенцијата на верниците е значително поголема во однос на останатите делови на црквата, претставата на адските маки дополнително добива на значење. Поведено е внимание преку ваквите претстави, верниците да се одвратат од лошите дела и да се приближат кон етичкото и моралното поведение кон кое целат христијаните.² Душите на луѓето кои не ги поминале митарствата поради најразлични дела направени за време на животот, се измачувани во вечниот оган од ѓаволот. Според тоа, поука дека не треба да се падне во грев и што следува ако се случи тоа била видлива за сите верници.³

Грешниците што се фрлени во Огнената река се именувани како: прѣслѣхнѣкъ, подателъ, жена блѣхднѣца, клеветнѣкъ, мѣхашо потъ ѿрѣхе чѣжда земля, мѣхка оу’бѣжѣхъ, мѣхка що ѿ тненна воденѣчархъ., мѣхашопѣлитъ куѣи, женѣ шо доѣла дѣца ѿ ѿо вѣрѣѣ (и) мушъ блѣхдни. На овие експресивни наративни сцени се претставени голи машки и женски тела. На јужниот ѕид, тие се измачувани од ѓаволите, кои во рацете држат вили (во измачувањето на крадливите воденичари и убијците), а на едно место и копје со широк врв (во измачувањето на оние што надоруваат земја). На северниот ѕид денес присуството на несаканиот лик може да се забележи само на едно место. На ова место ѓаволот кој држи вила е претставен со значително помала форма во однос на оние од

² Според Јелена Цветановска, „основната функција на казнувањето била повторно воспоставување ред, а во крајна инстанца реafirмирање на нормите на народното право и моралниот кодекс на заедницата“, во: Гревот и казната, Матица, 2012, 74.

³ Меѓутоа, како што забележал Ориген, ранохристијански теолог, „дури и како казна, телото може да биде средство за искупување“, кај: В. Митевски, Душата и духовниот живот во антиката и раното средновековие, Матица, Скопје, 2012, 189.

3. Претставите на пеколниот сегмент на јужниот сид

јужниот сид. Жртвите на измачувањата, мажите и жените, на рацете и нозете се врзани со синџири.

Почнувајќи одлево кон десно има низа од четири претстави. Како казна за гревовите, на вратот на воденичарот му е обесен воденичарски камен, додека во десната рака држи дрвена кофа, симбол на поткрадувањето брашно. Под силата на воденичарскиот камен неговото тело е наведнато надолу, додека ѓаволот со својата вила го прободува од задниот дел. Убиецот е казнет така што е легнат долу, со врзани раце и нозе кои се поткренати угоре, додека неговиот измачител му стои на градите и со вилата го боде во главата. Единствениот самостоен приказ на јужниот сид му е посветен на потпалувачот на куќи. Тој е цврсто врзан за две раширени раце и нозе, додека од меѓуножјето му избива силен пламен. На последната, четврта фреска од овој циклус, се предадени маките на оној што надорувал (подорувал) туѓа земја. Сместен во полулежечка положба, со врзани нозе и раце поставени на градите, тој е прободуван од ѓаволот со копје во устата.

На северниот сид регистриравме пет засебни целини. Во горниот ред, по редослед одлево кон десно тие се посветени на прислушникот, односно оној што прислушува (со врзани раце и нозе одзади и со тело благо навалено напред додека гори во вечниот оган), а во слична положба, само во полежечка положба е прикажан подателот,

односно оној што искажува или предава тајни. Во долниот ред првото место одлево кон десно му припаѓа на клеветникот (расчеречен со угоре врзани раце и нозе), потоа на грешните мажи и жени врзани со синџири (положбата на жената е полулежечка, додека мажот е навален напред, прободуван во грбот од ѓаволот кој држи вила). Последниот приказ е посветен на блудите жени, се однесува на блудницата која клекната на колене се наоѓа среде племениот вител.

Претставите на адските суштества се речиси идентични со оние од црквата Св. Ѓорѓи во Лазарополе: „Ѓаволите се најкарактеристичните претстави во сцената. На нивните црни, антропоморфни тела се поставени крила. Имаат кратки бради и наострешени перчиња на главата, долги опашки, а од устата им излегува долг јазик. Дланките и стапалата им се во форма на канџи“.⁴ Станува збор за шаблонизиран пристап, како во делот на демонските суштества, така и во интерпретацијата на ликовите на мажите и жените.

Познато е дека демоните одамна се присутни во христијанското верување, а не ретко свое место наоѓале и во визуелните претстави во црквите, илустративно и симболично претставувајќи ги

⁴ Ј. Тричовска, Страшниот суд во цр. Св. Ѓорѓи во Лазарополе, *Патримониум*, 2016, број 14, 228.

4. Маките на крадливиот воденичар

5. Маките на оној што подорувал (надорувал) туѓа земја

6. Маките на оној што пали куќи

7. Маките на убиецот

казните со кои грешниците требало да се соочат по Божјиот Суд. Вечниот оган и Огнената Река со своите пламени јазици ги проголтувале луѓето кои за време на животот извршиле различни злодела. Иако Вечниот оган и за пеколните маки кои ќе ги снајдат грешниците сретнуваме на повеќе места во Стариот и во Новиот Завет, како и во подоцнежните текстови на светите отци, како најилустративен ќе ги наведеме зборовите од Евангелието по Матеј: „И така, како што се собира каколот и сè гори во оган, така ќе биде и при крајот на овој свет. Ќе испрати Синот Човечки Свои ангели и ќе ги соберат сите соблазни од Неговото царство, и оние што вршат беззаконие, и ќе ги фрлат во вжарена печка; таму ќе има плач и крцкање до заби“ (Матеј, 14:40-42). Во дадениот

случај, драматичните сцени во кои пламените јазици избиваат од едно место вертикално, а не се прелеваат брановидно, претставени во пеколниот сегмент на Страшниот суд во црквата Св. Никола во Вранче, нè наведуваат на мислата дека авторите на композицијата Петре и Глигур Дебрани ја имале на ум оваа сцена опишана кај Лука.

Според православните верувања, тука завршувале грешниците кои неуспешно ги поминале митарствата. Ова верување потекнува од монахињата Теодора Цариградска, која по нејзината смрт му се јавила насоне на Св. Григориј, кому му раскажала за патот на душата од упокојувањето до конечното пристигнување на Небото. Според неа, имало дваесет митарства преку кои злите духови ги одвлекувале човечките души. Значи,

8. Маките на оној што прислушува

9. Маките на подателот
(предавникот, издајникот)

10. Маките на клеветникот

11. Маките на жената која доела деца на
иноверци (и) блудниот маж

митарствата претставуваат еден вид царини низ кои мора да помине секоја човечка душа на патот до Небото. Лошите духови барале откуп за направените гревови, а доколку не се успеело во тоа, тие ги земале душите и во големи маки ги носеле и ги држеле во Пеколот, каде што останувале сè до Второто Христово доаѓање. Од двесесетте митарства кои преподобната Теодора ги изнела, во различни комбинации во црквата во Вранче се предадени второто митарство (лагата), третото (осуда и клевета), шестото (кражбите), седмото (среброљубието и лагата), деветтото, (неправдата и суетата), единаесеттото (блудот) и седуманесеттото (прељубата).⁵

Вообичаените претстави на христијанската есхатологија, за надежта за доаѓањето на Небесното царство, односно за спасот на човечкиот род

⁵ Во македонската културна средина во XIX век од посебно значење била книгата Сија книга глаголаемаја митарства од Јоаким Крчовски, издадена во 1817 година. Делото содржи апокрифни текстови за патувањето на човечката душа по смртта за да стигне во рајот.

12. Маките на блудницата

се изоставени за сметка на морализатоско-дидактичката компонента. За разлика, на пример, од отворениот трем на црквата Св. Преображение во Зрзе, каде што претставата на Страшниот суд „не ја содржи претставата на Пеколот ниту на колективните и индивидуалните маки“ и каде што „единствениот ликовен мотив што се однесува на казната на грешните е прикажан преку претста-

вата на голо машко торзо кое излегува од Огнената Река, сместено веднаш над претставата на питачот“⁶, тука првенствено се повело сметка за одржување на верата и воспитување на верниците преку примери со предупредување за она што би можело да биде доколку се водел неморален живот. На таков начин „проширениот дискурс на морализаторски сцени (видови на мачења на различни видови грешници) кои го придружуваат основното сие на композицијата Страшен суд станува стандарден прилог на оваа есхатолошка тема“.⁷

Како што може да се види, прашањето за душата, за гревот и за казната со својата комплексност која трае уште од антиката, резултирало со специфичен светоглед овековечен на сидовите на црковните храмови. Ако ги земеме предвид народните верувања, кои и ден-денес се задржале, особено по македонските села, „Пеколот е страшен.... Тамо је така, врие, огин, това е пено души. Кој како заслужил“.⁸

Како што е познато, практиката за визуелно претставување на Страшниот суд во црковните храмови ја сретнуваме уште од средниот век во црквите: Св. Климент (Св. Богородица Перивлепта) во Охрид од XVI век, Св. Архангели во Кучевиште од

XVII век, Св. Ѓорѓи од XVI век во Бањани, како и во подоцнежниот период, особено во XIX век, црквите: Св. Ѓорѓи во Лазарополе, Св. Никола во Вранче, Успение на Пресвета Богородица од XIX век, Св. Никола во Сопотница, Рождество на Пресвета Богородица во Горни Манастирец, Св. Богородица во Дрслајца, Струшко и др.⁹ За најголемиот дел од споменатите цркви веќе постои соодветна литература со детални анализи на споменатата композиција.

Во XIX век, настапува силен просветителски бран од западноевропските земји, кој наоѓа одраз и на македонска почва. Во тој бран го наоѓаме истовремениот интерес на фрескоживописците и на книжевниците за опишување на Страшниот суд.¹⁰ Во нив се проповеда за заштита на душите на праведните, кои по воскреснувањето ќе бидат пренесени во рајот, но и за Пеколот, кој претставува еден од основните носители на дидактичката порака. Пишувајќи за „Голѐмъ Страхъ“, за „страшни дѣла воли“, за „вѣчна мѣка, ѿ оу ѓгнѣщо нѣкакѡ не оугаснѣ“, истовремено композициски визуелно претставувајќи ги страшните маки на грешниците на сидовите на црквите, добиваме поцелосна слика за претставата на Страшниот суд во XIX век.

⁶ Да се види и кај: А. Василески, Идејната врска помеѓу Страшниот суд и Деисисот со Христос цар, Богородица царица и Св. Јован Крстител во црквата Св. Преображение, манастир Зрзе, *Balkanoslavica*, 2015, vol. 40-44, 3. Дескрипцијата на Страшниот суд од западната фасада на зрзевскиот католикон ја има обработено З. Расолкоска-Николовска, Манастирот Зрзе со црквите Св. Преображение и Св. Никола, Споменици од средновековната и поновата историја на Македонија том IV, уредник Владимир Мошин, Институт за истражување на старословенската култура Скопје, 1981, 432-433.

⁷ Ј. Тричковска, Некои аспекти на црковната уметност на балканот од XVIII и XIX ВЕК - традиција и влијанија, *Патримониум*, 2018, бр.16, 351.

⁸ Т. Вражиновски, Народната митологија на Македонците, 2, Институт за старословенска култура-Прилеп, Матица македонска-Скопје, 1998, 23. Повеќе кај: Владимир Караџоски, Рајот и пеколот во македонската и албанската народна традиција (етнографски и фолклорни материјали), Институт за старословенска култура-Прилеп, 2009.

⁹ За црквите во Прилепско, повеќе кај: Н. Митревски, Страшниот суд во спомениците од доцновизантискиот период во Прилепско, во: *Студии за живописот од Западна Македонија: XV-XVIII век*, Панили, Матица Македонска-Скопје, Институт за старословенска култура-Прилеп, 2009, 67-88.

¹⁰ Забележливи дела со морализаторско-дидактички карактер во македонската книжевност сретнуваме во првата половина на XIX век, во текстовите на Кирил Пејчиновиц, Теодосиј Синаитски и посебно Јоаким Крчовски во книгата Повест ради страшнаго и втораго пришествија Христова од 1814 година. Оваа традиција продолжила и во средината на векот кога го регистрираме и ракописот Слово заради Страшниот суд Божји и второто Христово пришествие: „...ѿма на небо слѣнце, ѿ мѣсъ, ѿ свѣзды, ѿ вѣтровы дѣха-тъ стѣденыи, ѿ топлыи, сѣте тѣе мѣртвы сѣ, а дѣнь ѿ нѣщѣ ходатъ, ѿ чѣнатъ това, що ѿмѣ бѣъ заповѣдалъ: ѿни несѣ живѣи, а ѿ бѣа сѣ болѣтъ, ѿ ѿматъ страхъ; така нѣе чолѣвѣцы смѣ созданиѣ бѣѣ: да познаѣме ѿѣа наѣ. шего бѣа: пѣрво создаль бѣѣ дѣсѣтъ чѣ. новы а ѿглскѣи ѿ пѣрвѣ агѣлъ бѣлъ мнѣ. гѣ хѣбавъ а ѿмѣ помѣслилъ ѣдѣна грѣш. на по мѣсль: затѣва паднѣлъ ѿ бѣа, ѿ ѿ небо: ѿ сѣ оучинѣлъ тѣмень страше нѣ дѣаволь, ѿ нѣгово мѣсто ѡ стѣнѣло прѣздно: затѣва послѣ создаль бѣѣ небо“, во: Слово заради Стѣрашенъ сѣхъ дѣ божѣи, и вторѣе пришеѣстиѣ-Хрѣстоѡ, (вѣ), Прилеп, 1864.

Slavcho KOVILOSKI

**THE HELLISH SEGMENT OF THE LAST JUDGEMENT IN THE CHURCH
ST. NIKOLAS IN VILLAGE OF VRANCHE, PRILEP AREA**

Summary

In the church of St. Nikolas in the village of Vranche, Prilep area, is a composition of the last Judgement ["Shtrashno secondwe Xp (is) tobo prishenie"]. The composition extends to the south and north wall. The cycles are work of the Mijakc builderc and painterc Petre Debranec (Debreli) and his son Gligur Debranin. Although the church was restored in 1926 by Milan M. Dukic from the village of Osoj, which included several frescoes, the cycle of the Last Judgment was not renewed. Today, the composition is in poor condition because it suffered more damage from moisture. At the time of painting, and especially today when the fresco painting in the church is almost destroyed, the hellish segment comes to the fore.

On these expressive narrative scenes are presented naked male and female bodies. On the southern wall (with four representations), they are tormented by the devils, who hold villa in the hands (in the plun-

dering of stealthy guides and murderers), and in one place and a spear with a wide tip (in tormenting those who are complementing the country). On the northern wall (with five plays) today the presence of an unwanted character can be noted only in one place. In this place, the devil holding a villa is presented with a significantly smaller shape than those of the southern wall. Victims of tortures, men and women, are bound by the hands and feet.

Since Hell is explicitly visualized, the moralizing-didactic dimension of the composition is especially emphasized. Positioned at a place where the frequency of believers is significantly greater in relation to the rest of the church, the performance of the hellish troubles additionally gets meaning. Attention is drawn through such performances, the believers turn away from the bad deeds and come closer to the ethical and moral behavior that Christians are targeting.

